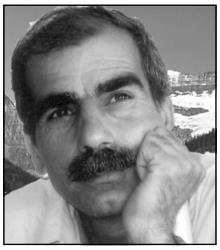

خالید کاوێس قادر

تیۆری بنیاتی شاراوە

لە نێوان زمانی بەرجەستەیی نووسین و خوێندنەوەدا

نەجات حەمید

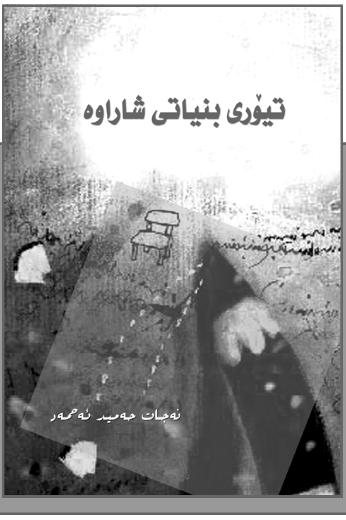

"نەجات حەمید ئەحمەد" یەکێکە لەو نووسەرە هەڵکەوتە و بەتوانایانەی لە پاش راپەڕینەوە وەک دیاردەی قەڵەمێکی بەپێز و خاوەن میتۆدی تایبەت بەخودی خۆی، لە دنیای ئەدەبیاتی ئێمەدا سەری هەڵدا، ئەو نوێنەری هەقیقەتێکی لۆجیکییە کە ئەدەبەکەمانی لە پەرتەوازەیی و نامەعریفی و نامیتۆدیدا هێنایە دەرەوە و سیما و

خەسڵەتێکی تایبەتی بەئەدەبەکەمان بەخشی.

"نەجات حەمید ئەحمەد" کەسێکە تەنیا کاریگەرە بەسانسۆری خودی خۆی و بەشێوازێکی هاوچەرخ و سەردەمانە دەنووسێت و لە زوڵوماتی دەسەڵاتی نائاگاییەوە دەرمان دێنێت و ئەو پرسیارانەمان لەلا دروست دەکات، لەمێژساڵە بێ وەڵامن و ئێمەش بەدیارییانەوە ئیفلیج و دیلین .

یەکێک لەو شاکار و کتێبە دانسقانەی پێشکەش بەئەدەب دۆستان و کتێبخانەی کوردیمانی کردووە "تیۆری بنیاتی شاراوە"یە، لێرەدا هەوڵ دەدەم بەشێوەیەکی چڕوپڕ بچمە نێوانی کتێبەکەوە و دەروازەیەک بۆ فەلسەفە و بیروبۆچوونەکانی نووسەر بکەمەوە، کە گرینگترین ئەو تێزە فەلسەفی و مەعریفییانەی نووسەری لەخۆ گرتووە سەبارەت بەتیۆری بنیاتی شاراوەی دەق لەمەڕ پراکتیزەکردنی لەسەر فیکر و فەلسەفە و شیعری کلاسیکی کوردی و شیعری نوێی کوردی و چیرۆک و رۆمانی کوردی.

کتێبی "تیۆری بنیاتی شاراوە"ی بیریار و نووسەری بەتوانا "نەجات حەمید ئەحمەد" لە چاپخانەی ئاراس ژمارە (٨٣٤) چاپی یەکەمی ٢٠٠٨ لە هەولێر بەچاپ گەیشتووە و لە (٧٦٠) لاپەڕەی قەوارە گەورەدایە .

ئەم کتێبە لە حەوت بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم پێکهاتووە لە "نووسەر لە نێوان دەق و بنیاتی شاراوەی دەقدا" و "رەگەزە گرینگەکانی دروستبوونی بنیاتی واتا – پێوەستەکان – شێوازی دەق – زەمەنی شاراوەی دەق پێداچوونەوەی کۆتایی بنیاتی شاراوەی دەق" لەگەڵ بەیاننامەی تیۆری بنیاتی شاراوە لە ساڵی ٢٠٠٦ .

بەشی دووەم پێکهاتووە لە "دیاردەگەرایی فرەمانایی لە نێوانی رەخنە و دەقدا – جیهانبینی و مەدلوولەکانی –نووسینەوەی دووەمی دەق – وردبوونەوەیەک لە جووڵەی دەلالەت و خۆداماڵینی نووسەر لە نێوان زمان و واتادا – تێڕامانێک لە کەوتنی بەهاکانی زمان – شیکردنەوەی دەق لە بنیاتی زماندا – فانتازیای نووسین – بنیاتی گێڕانەوە و.....هتد".

بەشی سێیەم لە پراکتیزەکردنی تیۆری بنیاتی شاراوە لەسەر فیکر و فەلسەفە ئەم بەشە پێکهاتووە لە "حاڵگرتن و هاوشێوەکانی – شیعرو شاعیر – خەون و بەرجەستەبوونی نازەمەنی و.... هتد " .

بەشی چوارەم کە سەبارەت بەشیعری کلاسیکی کوردییە، پێکهاتووە لە "پێکهاتی ئاستەکانی دەلالەت و تەکنیک لە شیعری "نەمردم من"ی نالی – مەحوی – حاجی قادری

کۆیی – مەولەوی و .... هتد" .

بەشی پێنجەم کە سەبارەت بەشیعری نوێی کوردییە، لەوانە "تراژیدیای بێهودەیی لە شکستی هاووێنەیی لە شیعری "پایز و زەنگی پەستی" گۆران و "رەزی" دیلان و "ئەسپەکان"ی کەریم دەشتی و ... هتد"

بەشی شەشەم لەسەر چیرۆک و رۆمانی کوردییە و دوابەشی ئەم کتێبەی تیۆری بنیاتی شاراوە لەسەر فۆلکلۆری کوردییە .

نووسەر لە دەسپێکی کتێبەکەیدا ئاماژەی بەوە داوە، کە ئەم بەرهەمە تیۆری و پراکتیکە لە بواری رەخنەی ئەدەبی و مەعریفییەوە، رەنجی یازدە ساڵی بەردەوامێتی لە کارکردن لەسەر رەخنەی ئەدەبی و سەرجەم بابەتەکان بەرهەمی بیرکردنەوەی خودی خۆین.

لێرەدا، حەز دەکەم ئاماژە بەوە بدەم کە ئەم کتێبە زیادەڕۆیی نییە بڵێین پاڵپشتێکی مەعریفەی فەلسەفییە و تا ماوەیەکی دووریش بەبەرهەمێکی زیندوو دەمێنێتەوە لە رووی رەخنە و لێکۆڵینەوەی کوردیمان روویەکی تازەگەری بەمانا فراوانەکەی بەئەدەبەکەمان دەدات و فاکتەرێکی باشیش دەبێت بۆ ئەوەی لە دەروازەیەکی فراوانەوە گرینگی بەئەدەبەکەمان بدەین و بزووتنەوەی رۆشنبیریمان وا لێ بکەین کە هاوشانی ئەدەبی زیندووی جیهان بێت و کاریگەریشمان بەسەر ئەو ئەدەبەوە هەبێت .

با هەنگاو هەنگاو بەشێوەیەکی چڕوپڕ بچینە ناواخنی کتێبەکەوە و لە دیدوبۆچوون و فەلسەفەی نووسەر نزیک ببینەوە .

بەشی یەکەم:

تیۆری بنیاتی شاراوە لەسەر راگەیاندنی تیۆرەکە

نووسەر لە نێوانی دەق و بنیاتی شاراوەی دەقدا:

مرۆڤ لە هەموو بیرکردنەوەکانیدا، لە هەموو هەوڵەکانیدا تەنیا بەشێکی دیاریکراو لە زەین و بیرکردنەوەی خۆی بەنووسینی دەبەخشێت و لە ژێر گوشارێکی دیاریکراو و جۆراوجۆری نووسیندا دەبێت، کەواتە دەقی ئەدەبی لە هەموو حاڵەتەکانی نووسین و نووسینەوە و لە هەموو جۆرەکاندا بەناتەواوی و بەش بەش لە دایک دەبێت و نووسەر هەر لەو کاتەوەی لە دەقەکەی دەبێتەوە، بەکەشێکی دەروونی سارێژ نەکراودا تێپەڕ دەبێت بەلایەنی دەقەکەی خۆیدا، ئەو کەشەی نهێنییەک لە دەسەڵاتەکانی خۆی دەنوێنێ، لە چۆنیەتی بیرکردنەوە و میکانیزمییەتی دەروونیدا نووسەر، کاری بەتاڵکردنەوەیەکی

دیاریکراو لە هەڵکشان و داکشانی واتا هەڵدەستێت، ئەو بنیاتەی لەم کارەدا لە دایک دەبێت لە پێوەستبوونی بەجیهانەوە، بنیاتێکی دیاریکراو و یەک ئاست نییە، بەوەش نووسەر لە دەرەوەی دەقدا ئامادەبوونێکی بەدواخراو و ئامادەی هەیە و دەق هەموو کاتێک رێگەکانی لە ئامێزگرتنی نووسەر لەخۆیدا هەڵدەگرێت و دەق بنیاتێکی رەهای یەک خاسییەت و یەک سیفەتی نییە، دەق بۆی هەیە بنیاتی جۆراوجۆر بگرێتە خۆی .

هیچ دەلالەتێک و هیچ کۆمەڵە دەلالەتێک بەبێ بنیاتی کۆتایی دەقەکان و بەبێ شێوە بوونیان ناتوانن خۆیان لە دەقدا بچەسپێنن، هەروەکو ئەوەی مێشکی مرۆڤ پڕ لە دەلالەتی سەربەخۆ و بێ وەڵام بێت و نەتوانێت بنیاتێکی یەکگرتوو دروست بکات.

زمان ئەم توانا دووسەرەیە لە خۆیدا هەڵدەگرێت، ئەم توانایەی لە دروستکردنی شێوەی بنیاتەکانی دەلالەت جووڵەیەکی ئاڵوگۆڕ پێکراو دێنێتە کایەوە، هەر ئەم ئیمکان بوونەشە کە بەیەکگەیشتنەوەیەکی ماقووڵتر و تەباتر بەبوونی مرۆڤ دەبەخشێت لەم جیهانەدا .

مرۆڤ لە پێناوی وێنە گرتنێکی شێوەداری بێ ناوکەوە فێری زمان بووە، مرۆڤ لە دەوروبەری خۆی نەگەیشتووە، تاکو ئەو ساتەی گەیشتووەتە پێویستی بوون بەپاراستنی یادەوەرییە مەعریفییەکانی خۆی و روانینی خۆی بۆ جیهان و زمانی کردووەتە سیستەمێکی دیاریکراو بۆ تێگەیشتن، ئەو زمانەی وای لێ کردووە هێدێ هێدێ لە شێوەی ئاسایی و رۆتینییەتی شتەکان دەرکا و دەلالەت لە شتدا دروست بکات .

بنیاتی شاراوەی هەموو دەقێک مەدلولێکی فرە دالە و سەرجەمی دالە جوداکانی بنیات و زمان و شێوە و ئێستاتیکا و جووڵە تایبەتییەکانی ناوەوەی دەق دەگرێتە خۆی، بنیاتی شاراوەی دەق چڕبوونەوەیەکی زۆر زێدەڕۆی هەموو نووسین و هەموو دەقێکە، هەروەک قاڵبێکی زمانەوانی زۆر چڕە کە لە بەیەکداهاتنی بنیاتە جوداکانی واتا و ئاماژەکان و بنیاتە رووکەشەکانی واتای دەقەوە لە دایک دەبێت، بەمەش زمان دەورێکی جودا دەگرێتە خۆی و لە سیستەمی ئاسایی و چۆنیەتی دەربڕینی زێدەڕۆیی دەردەچێت، هەروەک ئەوەی تەنیا بنیاتێکی ئاماژەدار هەموو جیهانبینییەکی دەربڕین بگرێتە خۆی، هەروەکو چۆن دەبینین رێچکەی نووسین لەگەڵ پەرەسەندندا شێوەی جودا دەگرێتە خۆی و شێوەیەکی پەرەسەندوتر دەگرێتە خۆی.

زمان وەک سیستەمێک، لە خۆیدا دەوری دووسەرە هەڵدەگرێت، هەروەکو چۆن رستەش بەدەوری خۆی چەند دەلالەت و چەند شێوەیەک وەردەگرێت، هەر بۆیە دەق لە خوێندنەوەی نیوە چڵ و تێ نەگەیشتنی مەبەستە بزرەکانی و بنیاتە شاراوەکانی واتادا، هەمیشە بەرەو

گومڕایی دەچێت و لە ناخەوە داکۆکی لە دەقێکی کامڵ و خوێندنەوەیەکی ناکامڵ دەکات، بەمەش خوێندنەوەی هەموو دەقێک خوێندنەوەیەکی کامڵ و پێداچوونەوەیەکی بەردەوامی دەوێ.

کەواتە لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە دەق لە خودی خۆیدا جیهانی گومڕایی و لە هەمان کاتیشدا جیهانی یەقین هەڵدەگرێت، ئەو یەقینەی بەدووی یەکدا هاتنێکی نەپساوە دابڕانەکانی بنیات و نەخشەی دەق لە میانی دەلالەتەوە لە ناو دەبا و یەکێتی و ڕێکخستنێکی بنیاتداری تر بەدەق دەبەخشێت کە لە قوڵاییەکانی دەلالەتەوە سەر هەڵدەدات.

ڕەگەزە گرینگەکانی دروستبوونی "بنیاتی واتا":

هەر لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە، گۆڕانکارییەکی گەورە هاتە کایەوە بەتایبەت لە ڕەگەز و هۆیەکانی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ دەقدا، بەمەش دەورەکانی ڕەخنە و ئاستی دەقەکانیش گۆڕانیان بەسەردا هات .

ئەگەر بڕوانینە هەر دەقێک دەبینین لە خودی خۆیدا بنیاتێک لە واتا و شێوەی کامڵی هەڵگرتووە، دەبینین ئەو دەقە هەروەک دەرئەنجامێکی حەتمی و ڕەتنەکراوەی دروستبوونی واتا و بنیاتی واتا، هەروەکو چۆن حاڵەتێکی گەییوی هەیکەلی شێوەیی و نەخشەیی دەگرێتە خۆی، دەق لە کۆتایی پرۆژەی نووسەردا دەبێتە بنیاتێکی دووسەرەی شێواز و واتا.

ئەوەی گرینگیش بێت بەلایەنی ڕەخنەوە هەر تەنیا دۆزینەوەی واتاکانی دەق نییە، بەڵکو چۆنیەتی بنیاتنانی بابەت و هۆیەکانی دروستبوونی بابەتە لە شێوەی وەرگرتندا کە دەق پارچە پارچە دەبێت، بەمەش بابەت لە زۆربەی حاڵەتەکاندا دژ بەیەکی و ناتەبایی بەنووسینە ڕەخنەییەکان دەبەخشێت، بابەت بەسانایی دەکرێتە بنەمای سەرهەڵدانی ڕەگەز و ڕێگە زیانبەخشەکانی ناوەوە و دەرەوەی دەق .

هیچ دەقێک لە جیهاندا بەبێ دەلالەت و شێوەیەک و ئاوسبوونی بەمەبەستێکی دیاریکراو لە دایک نابێت، هیچ دەقێک بەبێ جیهانبینییەکی ڕێژەدار نابێت چۆن لە توانایاندایە زمان لە مانا تەجرید بکرێ ؟ چۆن دەتوانرێ ناسنامەی سیستەمی واتا لە دەق ببڕدرێتەوە؟ گەر بەسەرجەم ئەزموونە ئەدەبییەکاندا بچینەوە دەبینین، هەر لە قۆناغە سەرەتاییەکانەوە تا ئەم قۆناغەی ئێستا هیچ دەقێک نەیتوانیوە لە جۆرێک لە جۆرەکانی "ئیحا – ئاماژە – وێنە – واتا" ڕزگاری بێت .

هەروەکــو چۆن دوای کــەشــی قــوربــانیــدان لە ئاینە ســەرەتاییــەکــاندا چاوەڕوانی ڕەواندنەوەی ترس و هاتنی بووژانەوە دەکرێت لە سروشتدا لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا، ئاواش نووسەر لە دەقدا دەدۆزرێتەوە، هەروەها دەق لە بەرجەستەبوونیا دەست بۆ هەموو ڕەگەزێکی قەناعەت پێهێنانی خودی خۆی دەبات، لە پێناوی ئەم مەبەستە نووسەر ئامادەبوونێک لە دەقدا دەنوێنی، کە ئامادەبوونێکی ناڕاستەوخۆ و شێوە گۆڕ و مەسخ بووە، نووسەر چەندێک سوود لە تەبایی نێوان خۆی و شتەکان وەردەگرێت، ئەوەندەش سوود لە ناتەبایی و دژە بەیەکی نێوان خۆی و تێڕوانینی بۆ شتەکان وەردەگرێت لەمانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە دوای دۆزینەوەی چۆنیەتی دروستبوونی دەق، پێویستمان بەوەیە بەدوای یاسا و جووڵە ناوەکییەکانی دەقدا بگەڕێین، ئەو یاسایانەی کە وەک قاڵبی چەسپاو و مردوو نەبن و بەڵکو لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر شێواز و پێوەستی نوێ لە ڕەگەزەکانی لێکۆڵینەوەدا بهێننە کایەوە، چونکە چۆنیەتی دروستبوونی دەق بەشێوەیەکی یاسا ئامێزی رووت لە زماندا، ڕەخنە دەخاتە بارێکی بێ گیان و بێ گیانەوە، کە لە زانست و جووڵەی دەلالەتدا نووشوستی دێنێ .

سەبارەت بەڕەگەزێکی دی دروستبوونی بنیاتی شاراوەی دەق کە "پێوەستەکان"ە، دەبێ ئەوە بزانین کە ئەو نووسینانەی بنیاتێکی شاراوەیان هەڵگرتووە، زمان لە نووسیندا بۆی هەیە واتای شاراوە هەڵگرێ، ئەو واتایانەی لە هەموو دەقەکاندا بۆیان هەیە بچنە دوو توێی بنیاتێکی بەرجەستەکراوەوە، کە زۆر جودایە لەو ڕەگەز و شێواز و تەکنیکانەی دەکەونە بەرچاومان .

هەموو دەقێک یەکێک لە ڕووەکانی ڕەگەزە تێکدەرەکانی واتای تێدا دەبێت، ئەم کێشە و پێوەستانەی دەق تەنیا لە سیفەتی پێوەستبوونیان بەچۆنیەتی دەربڕین و زمانەوە سیفەتی تێکدەرانە دەگرنە خۆیان، بۆیە هەر نووسینێک ناوەندێک دەنوێنێ لە نێوانی نووسەر و زماندا، ئەو ناوەندەش پەل بۆ هەموو مەدلوولەکانی بوون و نەبوون، ڕابردوو ئێستا و داهاتووش دەهاوێت، لە بۆتەی چەند تەکنیکێکی جودادا .

وردبوونەوەیەک لە بنیاتی ڕەگەزە تێکدەرەکانی واتا و شێوازی دەق "پێوەستە کێشە"، دەگەینە ئەو باوەڕەی کە هەموو دەقەکان ئاڵوگۆڕکارییەکی تێکهەڵکێشی هەیە لەگەڵ بنیاتی گشتی دەقدا، ئەو تێکهەڵکێشەی نووسەری بنیاتنەر لە زماندا شەرعییەتی بوونیان پێ دەبەخشێت و دەیانخانە سەر نەخشەیەکی یەکگرتووەوە، کەواتە ڕەگەزە تێکدەرەکانی واتا ئاساییەکانی دەق لە سیفەتی کێشەی دەق، هەمیشە ڕوویەکی تری بەواتاکردن و

بەدەقكردن و بەناوەندكردن و بەچڕكردنەوەی زمانەوە بەندن و لەم كارەشدا رەگی كێشەكان هەمیشە بەرەو بنیاتێكی دیاریكراو هەڵدەكێشێت كە هەمیشە لە زەینی نووسەردا لە تەنیا نووسینێكدا تاكو ئەو ساتەی دەگاتە كامڵبوون .

نووسەر لە كاری بەكێشەكردنی دەقدا خۆی لە چەند ئاستێكی جودای مەعریفی تێكشكاندن و بنیاتنانەوەی زماندا دەبینێتەوە هەر بۆیە ئەو لە كاری دروستكردنی كێشەكاندا ئەوەندەی مەبەستی ئەوە دەبێت بنیاتێكی پتەو بەكێشەكان ببەخشێت، ئەوەندە مەبەستی ئەوە نییە داهێنان لە زمان و تەكنیكدا بێنێتە كایەوە، بەڵكو زمان و تەكنیك رەگەزێكن بۆ بنیاتنان .

كەواتە لە بنەڕەتەوە كێشەكانی دەق لە رووی خاسییەتی بابەتییەوە پێوەیستێكی پتەویان بەبنیاتی دەق و كێشەكان و بابەتەكانەوە، پێوەندی بەپێوەستی نووسەرەوە هەیە بەجیهانی دەرەوە، ئەم پێوەستەش بەشێوەی جودا لە جۆرەكانی بنیاتی دەقەكاندا خۆی دەردەخات و نووسەر پێویستی بەخولقاندنی زمانی كێشەكان هەیە ئەو زمانەی لە سنووری دەلالەتە ئاساییەكان دەردەچێ و ئەو زمانەی جیهانێكی نیمچە فانتازیا لە دەلالەتدا دێنێتە كایەوە.

دووبارەبوونەوە و هەڵێنجانی یەكەكانی مەعریفەی مرۆڤ لە ئەدەبدا، پێوەستە بەگۆڕانی باری مرۆڤ لە جیهان و زەمەن و ژینگەدا، پێوەستە بەو دەرهاوێشتە دیاریكراوانەی بنیاتەكان كە زمان دەیانهێنێتە ئاراوە، ئەوەشی ئەم هەموو خاسییەت و كێشانەی مرۆڤ بەیەكەوە دەبەستێتەوە، تەنیا لە پێناوی بە هاڵە و بەبازنەكردنی ژیاوەی خودی نووسەرە بەهەموو دەسەڵاتی زمان و مەعریفە و گەیشتنی خۆیەوە .

هەموو دەقێكی ئەدەبی لە دوو توێی خۆیدا راڤەی مەترسی مردن و سەركێشی گەردوون و دژ بەیەكی بەهاكانی دەكات و هەوڵێكە بۆ دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤێكی ماقووڵ لە شێوەی پاساوێكی یەكگرتوودا، لە گەردوونێكدا تاقە مەدلوولی مردن و مانەوە، دەچێتە پشتەوەی هەموو جیهانبینییەكانەوە، وەك مەترسییەكی زیاد و بەردەوامی ناخی خۆی كە هەمیشە مرۆڤ بەرەو پرۆسەیەكی بێ ئاگایی و دواخراوی كامڵ دەبات .

زمانی كوردی لە كێشە بابەتییەكانیدا لە سەرەتای دۆزینەوە و كردنەوەی مەدلوولی نوێیە، ئەمەش لەبەر چەند هۆیەكە كە لە سەرووی هەموویانەوە "لاوازی زمانی كوردی، رۆشنبیری ئەدەبی و سیاسی، ئابووری، كۆمەڵایەتی كوردییە، ئەمەش وای كردووە نووسەری كورد لە چەند وێستگەیەكی دیاریكراوی نووسیندا دەرنەچێت، ئەو وێستگانەی كە زۆرترین نووسەری كوردی تێدا كۆبووەتەوە، رۆشنبیری كوردی تا ئێستاكەش لە

ناسـاندن و بەرچاوخـستن و بڵاوکردنەوەی کـولتـوورەکـەیدایە و ئەگـەر سـەنعـەتکارییـەکی بەهـێـزی شـێـواز و بەکـارهـێنانی زمـانـی فـرە دەلالەت و زمـان نەگـەیەندرێتـە ئاسـتـی بەدەنگهێنانی کێشە زیندووەکانی ئەم چەرخە و گۆڕانکاری نەهێنرێتە ڕێچکەی نووسین، لە توانادا نابێت دەقە کوردییەکان بگەیەندرێتە ئاستی هەڵگرتنی کێشەی بەهێز .

بەلایەنی ڕەخنەوە ئەوەی گـرینگە چۆنیـەتی دروسـتـبـوونی بنیـاتەکـانی واتـا و زمـانە لە یاسـا و دەسـتـوورێکی بنیـاتنەرانە کە نەخشـەی جـووڵەی کێشـەکانـی زمان دیاری دەکات، زمان هەمیشە ناونان و بەسیفەتکردن و بەجووڵەهێنانی شتەکانە، ئەم بەجووڵەهێنانەش لە بۆتەی کێشەیەکدا دەبێت کە پێوەستی دەق لە شێوەی بنیـاتێکدا دەخاتە بەرچاو بەنووسەر و جیهانی ناوەوە و دەرەوە .

هـەروەها "شێـوازی نووسین" هـەروەکو بناغـەیەکی گـرینگ لە بناغـەکانی دەق خۆنواندنی زمانە لە چۆنیـەتی جـووڵەیدا، ئەو جووڵەیەش شوێن بەڕێچکەکانی گێڕانەوە دەگۆڕێت، بەلام "شێوازی دەق" جووڵەی زمـانە بەشێوەی بنیاتنەرانە و بەشێـوەی هەیکەلسازی، ئەم کارەش زۆر جـار کـارێکی عـەفـەوییـە و نووسـەر گـەلێک جـار بەدووی شـێـوازدا دۆش دادەمێنێ و چ شـێـوازێک بەسـەرەتای دەقـەکە ببـەخشـێت، هـەر بەهـۆی شـێـوازەوە زۆر جـار لە دەقـەکـاندا پەردە لـەسـەر بنیـاتەکـانی دەلالەت هـەڵدەدرێتـەوە و دەگـەینە ئەو جـیـهـانـە جـێـمـاو و پشـتگوێخـراوانەی کـە سـیـحـر و گرفـتـاریی زمـان بەشـێـوەی شـۆڕبوونەوە و پێـچـخـواردن و خۆچڕکردنەوەی تاکەکانی ڕستە و دروستکردنی پەرەگرافی دەقەکان دەکەوێتە جووڵە و لەم جووڵەیەی زمانەوەش بەشێک لە بنیات و کێشەی دەقەکان ئاشکرا دەبێ.

ئەگەر بڕوانینە دەق دەبینین بنیاتێکی مەبەسـتداری شـاراوەی هـەیە و ئاشکرایە شێواز یەکـێکە لـە ڕەگـەزە جـەوهـەرییـەکـانی دەق، لەو ڕەگـەزانەی دەچنە دوو توێی نەخـشـەیەکی سـەرجـەمگـیـریی دەقـەکـانەوە، ئەم بنیـات و نەخـشـەیەش لە هـەمـان کـاتدا چڕکـردنەوەی سەرتـاپای دەلالەتەکانی دەقـە و ئەمەش ڕاسـتە و زۆر جـار دەگەنە حـاڵەتی لە ناوبردنی زۆر لە دەلالەتەکـانی دەق، بەلام لە هـەمـان کـاتدا دەبێـتە ئەو بەردەی کـە سـەرجـەمـی هوروژمی ئاوی تاراوگـەیەکی لە سـەردا پەرش دەبێـتـەوە، بنیـاتی ژێرەوەی دەقـیش ئەو بنیـاتەیە کـە سەرجـەمی کێشـە و شێوە و دەلالەتەکان دەگرێتە خۆی و جیهـانێکی دەلالەتی نوێ دروست دەکات .

دەق جگە لە زەمـەنی ڕاسـتەوخـۆی بەرجـەسـتەکراو، زەمـەنی ناڕاسـتەوخۆ و شـاراوەشی هـەیە و زۆرجار لە دەلالەتەکانی دەقەوە بەرجەسـتە دەبێت،

له لایەکی تریشەوە تێکەڵکردن و تێ پەڕاندنی زەمەنەکان لە یەکتردا نووسەر هەوڵ دەدات زەمەنێکی رەها و جێنەگیر و بێ بنەما لە دەقدا بنیات بنێت، هەر لە بزربوونی رێچکەی زەمەنی دەقەکانەوە، زەمەنێک دێتە کایەوە کە ناوەکی و ناخەکییە و هەر تەنیا گەشانەوەیەکی کورتی نووسەر بەرجەستە دەکات، هیچ کاتێکیش لە بنیاتی دەقدا دانامالدرێن و زۆرجار خودی مەدلولەکانی زەمەن دەبنە کێشە و بنیاتی سەرەکی دەقەکان، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت کە کێشەی دەق لەگەڵ زەمەندا کێشەیەکی دیالێکتیکی بازنەییە و زەمەن و کێشەی دەق لەگەڵ خاسییەتی سەربەخۆ و بنیاتدا لە دەسەڵاتی یەکتریشدا دەتوێنەوە .

نووسەر لە نووسیندا نامرێت، بەڵکو بانگەواز بۆ مەسخبوونی واتا خۆش دەکات لەو ساتەی لە هەموو وێستگەکانی واتادا بەچەواشەکردنی خوێنەر هەڵدەستێت و تەنیا نەگوتراوەکانی دەق لە دوو توێی سیستەمێکی تری واتادا کە لە لایەن دەرهاوێشتنە مەعریفی و ئەدەبییەکانی ئەو شارستانییەی کە ئەدەبی تێدا دەژێت دەکەوێتە کێشەوە .

سەبارەت بە "بەیاننامەی تیۆری بنیاتی شاراوە"ی نووسەر لە ساڵی ٢٠٠٦ لەو پرسیارەوە دەچێتە نێو بەیاننامەکەی "ئاخۆ پاساوی نووسین چییە؟ بۆچی دەنووسم و چۆن دەنووسم، نووسین بوونێکە لە راستی یاخۆ فروفێڵێکی زمانەوانی بەڕەوشت کراوە !" .

لێرەوە وەک نووسەر ئاماژەی پێ داوە، تیۆری بنیاتی شاراوە، وەڵامدانەوەی هەموو ئەو پرسیارانەیە و لە بوونایەتییەوە بەرەو شیکردنەوەی نەبوونایەتی دەچێت لەو شوێنەی ماناکان تەنیا بریتین لە گەردیلەی بیر و وشەی کۆنترۆڵ نەکراو ئازاد و بێ بنیات و دەربڕین کردن لە هەموو ئەم پرسیارانەیە و بیرکردنەوە لێیان .

پاشان دێتە سەر رەگەزە بنەڕەتی و پێکهاتەییەکانی تیۆری بنیاتی شاراوە لە رووی "چەمکی بنیات - بنیاتی رووکەش - کێشەکان - کرۆکە هەژێنەرەکانی مانا و ..... هتد ".

بەشی دووەم:

شیکردنەوەی تیۆری بنیاتی شاراوە

فرەمانایی لە چۆنیەتی دروستبوونیدا کایەیەکی یەک ئاڕاستەیی و فرە ئاڕاستەیی لە مانا و بنیاتنانی ماناد هەیە، واتە هەموو دەقێک لە گەوهەردا هەڵگری مانایەکی بنەڕەتییە، ئەو مانایە سۆز و هەست و درک پێکردن و کاریگەربوونی بیرکردنەوەی نووسەر لە خۆیدا هەڵدەگرێ و بەشێکی گەورە لە خەمی نووسینەوەی خولیا و داگیرکردنی

بیرکردنەوە دەگرێتە خۆی .

کێشـەی فرەمانـایی کێشـەیەکی بنیـاتگەری نووسـینە، راسـتەوخۆ پێوەسـتە بەچۆنیـەتی نووسـین و چۆنیـەتی دروستبـوونی ماناوە، شێوە و کاریگەری هۆکارە پێشینـەکانی نووسـین لە پێکهێنانی مانادا، چونکە پێوەستێکی گەوهەری بنیاتگەرایی لە نێوان نووسـین و هۆکارە پێشینەکاندا هەیە .

بۆ نموونە لە رستەی "ژیانی مرۆڤ وەک خـەزان وایە" کە بەراوردکردنە لە نێوان "مرۆڤ و خـەزان" کـێشـەیەکی فـیکری و فـەلسـەفی و دەروونییـە، کە نووسـەر بۆی هـەیە لە ئازادیی بیرکردنەوەی خۆیدا بەدەیان بۆچوون و بابەتی و مانای پەرش و بڵاوی یەک ئاڕاستە و یەک سـەرچـاوەیان لێ بنیـات بنێـتـەوە، چونکە مـانا هەمـیـشـە لە کـرانەوەی بەردەوامـیـدایە سنوورێکی دیاریکراوی نییە بۆ مانا .

فرەمانایی لە دەقدا بزرکردن و پەراوێزکردنی بیری بناغەیی نییە، هەریەک لەو مانایانەی کە لە بیری سـەرەتاییەوە لە دایک بوونە، بۆیان هەیە ببنە بابەتی رەخنەیی سـەربەخۆ، بەڵام بەبێ گەڕانەوە بۆ بیری بناغەی کە نووسـەر لێیەوە مـانای نوێ و پێوەسـتدار دەخـولقێنێ، هەرگیز مانای بنەڕەتی ئاشکرا ناکرێ.

گەڕانێکی بەردەوامی نووسەرە بۆ دابینکردنی بوونێک لە زماندا کە هیچی کەمتر نییە لە سـەرجـەمی دەلالەتەکانی ئامـادەبوونی توانای زەینی نووسـەر بەبەخـشـینی جیهانێکی کامڵ بەخودی مەدلوولەکانی بوون .

هـەمـوو دەقێک هەڵگری دوو بنیـاتی کامـڵە لە پێکهاتندا و دەشێ بنیـاتی واتای پشتـەوەی دەق ناوی جیـهانبینییـەکی تەواوی لێ بنێین، ئەم جیـهانبینییـەش نەپێرە و نەڕستـەیە و نە سیستـەمێکی رێزمـانییە، بەڵکو بنیـاتێکی بەرچاوییە کە لە شیکردنەوەیەکی قووڵدا دەشێ بخرێتە باری بەرجەستەبوونەوە .

نوشـوسـتی زەینی لەو کـاتەدا دێتـە ئاراوە کـە زەین نـەتوانێت لـە دەوری بەواتاکـردنی مـەدلوولەکـانی زمـاندا دەربڕینێکی تەواو لە خـودی کـارلێکردنەکـانی نـاوەوەی خـۆی بگات، ئەمە وەک ئەوە وایە کە زەین توانای ئەوەی تێدا بێت هەمـوو مەدلوولەکانی ناوەوەی خۆی لە شێوەی رابردوودا، لە شێوەی ئامادەبوونێکی پڕاوپڕدا ئامادە بکات، بەڵام زەینی مرۆڤ ئەو دەسـەڵاتە بەخـۆی نادات و لە بیرکردن و یادەوەری، دەوری تـری جودان لە کـاری زەیندا کـە بەشێکی گەورەی مەدلوولە بەدەستهاتووەکان وەک ئەرشیفێکی زەینی هەڵ دەگرێت، ئەوجا دەوری رەگەزە بیرخـەرەوەکـان دێتە پێشـەوە کە لە وێنە و خـەیاڵ و خـەوندا دەست بەوروژان

دەکەن و بەشێوەیەکی ئینتقائی بەرز دەگرنە خۆیان لە دوو توێی ئەو ئاراستەیەی کە تەنیا دەور بەمەدلووله ئامادەبووەکان و بێ لایەنکردنیانە لە زەینی مرۆڤدا ، ئەو مەدلوولانەی زەمەنی نووسەر بەپەلە داخوازییان دەکات .

نووسین هەموو کاتێک بیرخستنەوە و دابڕان لە دال و مەدلوولەکانی زمان راڤە دەکات، هەر ئەمەش ئاستی جیهانبینی دەقەکان دەستنیشان دەکات، بەبێ ئەو دال و مەدلوولانە هیچ دەورێکی سەرەکی لە دەقدا داگیر بکەن، بەبێ ئەوەشی دەق بتوانێت لە دەوری بەبنیاتبوونی خۆیدا لە دەورەکانیان دوورخاتەوە .

چیرۆک و هەموو دەقێک بنیاتێکی گەورەیە کە سەرجەمی رستەکان و سەرجەمی دەلالەتەکان دەگرێتە خۆی، بەمەش دەوری زمان لە نێوان نووسەر و دەقدا دەوری گەیاندنی واتاکان نییە بەقەد ئەوەی بەخشینی بنیاتێکە بەواتاکان، هەموو دەقێک لە لای هەموو نووسەرێکدا بنیاتێکی سەربەخۆ دەنوێنێ تەنانەت لەو کاتەی نووسەر پێگری هیچ مەدلوولێکی جەوهەری بەبنیاتکردنی دەقیش نابێت، دەق لە پشتەوەی خۆی بەسەرهاتی بەبنیاتبوونی زمان و زەینی نووسەرمان بۆ دەگێڕێتەوە و ئەمەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە چۆن بەبێ دروستبوونی بنیات دەوری هەموو واتایەک دەمرێت و دەوری هەموو دەسەڵاتێکی زمانیش دەمرێت .

تەنیابوونی نووسەر توندوتیژترین ساتەکانی تەنیابوونی بوونایەتی بەرهەمهێنەرە، کە زۆر جار کێشەکانی ئەو لە کۆمەڵگەدا وابەستەی هیچ دیسپلین و جێگرەوەیەکی باو نابێت، چونکە ئەو هەست دەکات کە ئەو پێچەوانەی ئاراستە و بیرکردنەوەی ئەوانی دی لە زمان و داوودەستووردا دەژی و نازانێ ببێتە بەشێک لەو زمان و داوودەستوورانە، لەگەڵ ئەمانەشدا لاکردنەوەی نووسەر لەو نۆرم و بەها کۆمەڵایەتییانە، بەشێکن لە پێوەندییەکانی ئەو بەکۆمەڵگەکەیەوە .

نووسەر تەنیا مرۆڤێکە دەیەوێ لە نێو توندوتیژییەکاندا بەهێزی بیر و خەیاڵی خۆی، خۆشەویستی بەرهەم بێنێ لێبوردەیی و تێگەیشتن بینێتە کایەوە، ئەو دەیەوێ لە رێگەی زمانێکەوە کە لە لایەکەوە زمانێکی نا توندوتیژە و لە لایەکی ترەوە زمانێکی سەرکێشکەرە، ئەو بەهاونۆرمە کۆمەڵایەتییانە لە باری توندوتیژییان ئازاد بکا و تاک بخاتە کەشە جوانەکانی گەشبوونەوەی بیرکردنەوە، هەربۆیە ئەو تەنیایە لەو بەها نوێیانە، ئەو تەنیایە لەوەی ناتوانێ وەکو ئەوان بیربکاتەوە و بنووسێ و ئاخاوتن بکات، هەر ئەمەشە وای کردووە ئەو نووسەرانەی زۆر لەم ئاراستەیە دەچنە پێش، بەرەو رووی ستەمی پەراوێزکردن

و هەوڵی تیرۆرکردن و لە ناوبردن دەبنەوە .

چەندێک نووسەر دەسەڵاتی بەسەر مانا و وشەدا زۆرتر بێ، ئەوەندە ئەو چێژانە زۆرتر دەبن و نووسەر لەگەڵ هەمــوو دەرەوەی خۆیدا دەپچڕێن، چەندێکیش دەسەڵاتی بەسەر زمان و ماناد ا نەشکێ، ئەوەندەش بەرەو رووی ئازاردانی عەقڵی و تەنانەت جەستەش دەبێتەوە، دەیبینین لە شکستی بێتوانایی بەرامبەر بەمانا و زمان خەمۆکیبوون و نامۆبوونێکی ناخەکی دەیگرێتەوە، دەیبینین کاتێک وشە و مانا لە دەستی هەڵدێن، چەندین رۆژ و چەندین سات لەگەڵ شکستی دەروونیدا دەژی و چەندێکیش نووسەر ئازارەکانی گەورە دەبن کاتێک دەگاتە ئەو ساتەی کە ئەو بەدەستی نووسینەوەی ناخی خۆی گیرۆدە و پەراگەندەیە و ئازارەکانیش چەندێک گەورە و گەورەتر دەبن.

پرۆسەی نووسین دەرکردنی زمانە لە باری فەوزای دارشتن ولە باری روانین و سەرنجدانی رووکەشی، کەواتە چۆن باوەڕ بەوە بێنین کە کارێکی ئەدەبی ئەفرێندراوە لە کاتێکدا ئەو کارە ئامادەبوونێکی پێش وەختەی هەیە لە زەینی نووسەردا وەک کەرەستەیەکی خاو لە شێوەی بابەتدا و شێوازیش هەندێک جار نەخشەی سەرەتایی دەربڕین لێکردنی لەمێشکی نووسەردا هەیە، بۆ نموونە لە زۆر لە بابەتە لەبن نەهاتووەکانی ئەدەبی نەتەوەیەکدا گەر بێت و هەستن بەپۆلێنکردنی بابەتەکان و گەرانەوەیان بۆ چەند بناغە و بەشێک دەبینین، بەسەدەها بابەتۆکەی بچووک بووەتە خاڵی هاوبەش لە دەربڕین لێکردندا، هەر وەکو چۆن دەتوانین هەر لەم کاتەشدا چەندەها شێواز و قاڵبی زمانەوانی لێکچوو لەو ئەدەبەدا بدۆزینەوە، هەروەک چۆنیش دەتوانین چیرۆکێک، رۆمانێک بەرستەیەک یا پەرەگرافێک کورت کەینەوە .

کەواتە کاری ئەدەبی لە گەورەترین ماناد ا کارلێکی داهێنەرانەی سادەیە، بەڵکو مەسەلەکە لێرەدا پێوەندیی بەمەنهەجکردن و بەرێکخستن و لە قاڵبدانی زمانەوەیە کە هەمیشە بارێکی نموونەیی لە زماندا دێنێتە کایەوە، ئەمەش ئەو حەسانەوە زەمەنییەیە کە رێکخستن و لە قاڵبدان و بەنموونەکردنی زمان پێویستی پێیەتی لە دەربڕین لێکردندا، رۆڵان بارت هەروەکو مرۆڤێکی ئاسایی و نووسەرێکی نائاسایی دوو دەسەڵاتی جودایی بەهێز و لاوازی خۆی رادەگەیەنێ، کە لە قسەکردنی مەودای زەمەنی قوڵبوونەوە لە زماندا کورت دەبێتەوە و لە نووسینیشدا ئەو مەودایە درێژ دەبێتەوە و رێگە بەجووڵەی زەمەن دەدات، بگاتە بەرزترین ئاستی رێکخستنەوە .

کەوتنی بەهاکانی زمانی نووسین لە دوای جەنگ و هەندێک لە کارەساتەکانی وەک

بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی و کەوتنی شۆڕشی نیشتیمانی ئیسپانیا و ئەو کوشتار و روخانە گەورەیەی جەنگ هێنایە کایەوە، کە ئەنجامەکەی جەنگی سارد و دابەشبوونی جیهانی هێنایە کایەوە لە دوو توێی سیستەمی جودادا، لە سەرجەمیشدا مرۆڤ لە دوای جەنگ بەهەنگاوی خێرا و زەبەلاح لە مەیدانە جوداکانی زانست، فەلسەفە و لێکۆڵینەوەی مێژوویی، بنیاتی زمانێکی شارستانی نوێی نایەوە، بەڵام نەیتوانی باوەڕەکانی بەمرۆڤ بپارێزێ.

ئەم خاسییەتەش بووە بناغەیەکی گرینگ لەو چۆنیەتی بیرکردنەوەی کەسایەتی ئەوروپی، دەبوایە لە گۆڕانی ئاوادا، لە ئەدەبیشدا زمانی نوێ و جودا بێتەکایەوە و جێگە بەزمان و بەهای زمانی پێش جەنگ لەق بکات .

گەر بێت و رووداوە خوێناوییەکانی ئەوروپا لە بنەمایەکی ئایدۆلۆژی و لە سیستەمێکی سیاسی و ئابووری و فەلسەفییەوە سەریان هەڵدابێت، ئەوا رووداو و جەنگە ناوخۆییەکانی ئێمە هەموو کاتێک لە دوو توێی تاقە مەدلوولێکی نەتەوەییەوە سەریان هەڵداوە، لە مەدلوولێکی مانەوە لە پێوەستێکی نەتەوەیی و بەرگریکردندا .

هەروەها نوشوستی خەباتی سیاسی کورد لە زۆربەی بەشەکانی تری کوردستاندا، رێگەی ئەوەیان نەداوە هیچ جۆرە بنەمایەکی فیکری، فەلسەفی، مێژوویی نوێ لە نێو کۆمەڵی کوردەواریدا دروست بێت، هەروەک نوشوستی کۆماری نەوجەوانی مەهاباد و سەرکوتکردنی هەوڵەکانی کوردی تورکیا، هەر لە دوای توانەوەی شۆڕشی کورد لە دوو توێی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیرانەوە.

نسکۆی شۆڕشی حەفتاکان و کارەساتەکانی جەنگ، ئەنفال، هەڵەبجە و شەڕی ناوخۆ، ئەو زنجیرە رووداوانەن کە دەشێ کوردی وەک نەتەوەیەک بخستایەتە ئەزموونی فیکری، فەلسەفی زەینی نوێوە، کەچی دووبارەبوونەوەی کارەساتەکان کوردیان تەنیا لە مەدلوولی مانەوە و بەرێکردندا هێشتەوە .

ئەدەب نواندنی باری سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتی قۆناغەکانی نییە، بەڵکو جیهانبینییەکی قوڵە لە چۆنیەتی گەیشتنمان لە شتەکانی دەوروبەرمان، تێڕامانێکە لە زمانێکی زیندووی شارستانی.

لاوازی نووسین لە لاوازی زمان و بوونی زەینی نووسەردا نییە، لاوازی لە سروشتی پێوەندییەکاندایە کەوا لە نووسەر دەکەن گومانی هەقیقەتەکان لە خۆی دوورخاتەوە، نووسین هەڵاتنە لە وێنە هەزار سەرەکانی بوونێک کە تا رادەی نەبوون، مرۆڤ بەرەو

بێهودەیی دەبەن، ئەگەرچی هەموو ئەم بوون و ئەم پێوەستانەی مرۆڤ هەمیشە لەسەر ڕێچکەی تەبایی و ڕێکخستن و دۆزینەوەدا پەرە دەسێنن .

هەروەها سەبارەت بەبنیاتی گێڕانەوە لە گەڕانەوە بۆ سەرەتایەتی گوتن و بەفانتازیاکردنی واقیع لە چیرۆکدا، نووسەر دەڵێت: چیرۆکی هونەریی نوێ دەبوایە هەموو دەسەڵاتەکانی هەموو بەهرەکانی هەقایەتخوان بەدروستکردنی گرێی بەچێژ و ڕووداوی پڕ لە پەند بگۆڕێتەوە، لەو کاتەی تەنیا زمان و وشە ئەو دەورە سەرەکییانە دەگرنە ئەستۆیان، دەبوایە وەرگێڕانی چیرۆکەکانیش دەوری بڵاوبوونەوەی بگێڕێ، ئەو دەورەی لە هەقایەتدا بەهۆی بازرگانی و گەشتکردن و جەنگەوە، هەقایەتخوان دەیبینێ لە پێناوی بەزاندنی سنوورەکانی نێو دەوڵەتان، ئەم گواستنەوەیەش لە دەستدانی ئەو دەورانەیە کە لە نووسیندا بزر دەبن .

ئەگەر بەهەر چیرۆکێکدا بچینەوە، چۆنیەتی گێڕانەوە، دەسەڵاتی بەهاکانی شێوازی دەربڕین دیاری دەکات، بەو ڕادەیەی بکەوینە ئەو وەهمەوە کە ئەوە ناوەرۆکی دەق نییە هەموو ڕەگەزەکانی تری چیرۆک بەرەو خۆی ڕادەکێشێ و دەورەکانیان دیاری دەکات، بەڵکو ئەوە چۆنیەتی گوتنە لە نووسیندا، واتە شێوازی دەربڕینە، کە ژیانێکی نوێ و بوونێکی نوێ بەبابەتەکان دەبەخشێ.

یەکگرتنەوەی جەوهەر لە نێوان هەقایەت و چیرۆک لە گێڕانەوەدا، یەکگرتنەوەی هەموو ئەو شێوازەی بەکارخستنی گێڕانەوەیە بۆ بەرجەستەکردنی جیهانی بنیاتەکانی واتا ئەو جیهانەی زۆر جار ڕووی ڕاستەقینەی نووسەرو ڕووی گومڕایی نووسەریش دەردەکاتە دەرەوەی دەق و دەقێکی ترمان بۆ دەخولقێنێ لە هەمان دەقدا .

هەموو دەقێک لە جیهاندا، بنیاتی دەقێکی تر هەڵدەگرێت، هەر بۆیە هەموو گێڕانەوەیەکی ئاسایی زمان، گێڕانەوەیەکی تری بنیاتێکی تری زمانە، کە زمانێکی مات و بێدەنگ و نائۆرگانییە، بۆ ئەوەش هەموو وێنەیەکی وەسفی و هەموو کردارێکی بەسەرچووی کاتی چیرۆک بەم یەکانەی گێڕانەوەدا گوزەر دەکەن .

نووسەر بەبێ گەیشتن و خوێندنەوەیەکی جودا، لە خوێندنەوەی گشتی، بەبێ بەمیکانیزمکردن و ستراتیژکردنی دالەکان، قەت ناتوانێ بەچاوێکی گشتگیرەوە دەق بخولقێنێ، نووسەر مەرج نییە بوونی خۆی لە دەقدا لە شێوەی ناسینەوەیەکی گشتیدا دروست بکات، گرینگ پاراستنی ئەو سەربەخۆیی و ڕەهاییە زەینی دەروونییە کە کیانێک و بنیاتێک لە فەوزاکانی واتا دەخولقێنێ.

لە هەموو دەقێکدا داوێکی باریک و سیحری باڵ بەسەر چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان و ماناد‌ا دەگرێ لە ژێرەوەی رستە و ماناکاندا هەست دەکەی ئەو داوە باریکە بزوێنەری چالاکانەی هەموو رستە و دەستەواژە و پێوەستەکانی نێوانیانە، ئەو داوە باریکەیە کەوا دەکات هەموو وێنەکانی نووسەرێکی دیاریکراو هەموو ماناکانی، هەموو تەکنیک و گەمەکانی، بکەونە ژێر کاریگەری ئەو داوە باریکەوە و هەروەک چۆن کاریگەرییەکە وا دەکات هەموو پاساو و هۆیەکانی و بێهودەییەکانی نووسین و پێشنیار و بەرچاوخستنەکانی پێوەندییەکی شاراوەی یەککگرتوو لەگەڵ یەکدا دروست بکەن و بەسەر هەموو وەستان و لێکترازانەکاندا نووسەر بەئاسانی تێپەڕێ و وەک ئەوەی بڵێی زمان جڵەوگیر بووە و هەر ئەو کاریگەرییە سیما فراوانەکەیە وا دەکات لە بنیاتێکی رووکەشی ماناکانی دەقەوە، لە بنیاتێکی رووکەشی پێشهاتە زمانەوانییەکانەوە بەرەو پێکهات و بنیاتی تر نووسەر هێزی وتن و بەیەکەوە پێوەستکردنی زۆرتر دەبێ.

ئەو دەقانەی لە مانا رووکەشەکانیدا هەموو راستییەکان و هەموو بیر و جیهانبینییەکانی بەڕاستەوخۆیی و بێ قوڵبوونەوە خراونەتە روو، ئەوا دەبنە جۆرێکی تر لە نووسین و نابنە دەق، هەرگیز ناکرێ بەئەقڵی کەسانی تر و دەستکەوتی عەقڵی کەسانی تر لە نەتەوە جیاوازەکان خۆت بخوێنیتەوە .

هەر ئەمەشە وای کردووە کە ئێمە نەمانتوانیوە کەسایەتی کورد بدۆزینەوە، بۆچی؟ لەبەرئەوەی ئێمە ناتوانین بەشێوازی دۆزینەوەی کەسایەتی رۆژئاوا، کەسایەتی خۆمان بدۆزینەوە، هێشتا مرۆڤی کورد نەبووەتە ناوەندی بیرکردنەوەکان، چونکە هەست بەخۆ بەکەمزانین دەکەین بەرامبەر بەکولتوورێکی زەبەلاح، ئەمەش کەلەبەرێکە لە خوێندنەوەمان بۆ خۆمان هەست بەبچووکی دەکەینەوە لە ئاست کولتووری گەورە و زەبەلاحی نوێی رۆژئاوا، بیری سیاسی لە لای کورد نەبووەتە دیاردەیەکی وردبونەوەی فەلسەفی و داهێنەرانە، بەڵکو سالانێکی زۆرە ئەدەب و سیاسەت لە گۆشەی ئەدەبی بەرگرییەوە تەماشا دەکرێن، هۆی ئەم دیاریکردنە یەک گۆشەییە لەوێوە بووە کە بارودۆخی سیاسی، ئەدەبی بەرگریی وەک پێداویستییەکی گرینگ سەپاندووەتە سەر ئەدەب، دەرئەنجامی ساڵەها لە زوڵم و چەوسانەوە، نووسەری کورد چەمکی سیاسی لە رێگەی ئەدەبی بەرگرییەوە هێناوەتە نێو ئەدەبەوە، ئەمەش وای کردووە چەمکی سیاسەت رەهەند و بەها فەلسەفی و فیکرییەکانی پشتگوێ بخرێن .

لە بەشی سێیەمی کتێبەکەدا سەبارەت بەفیکر و فەلسەفە، نووسەر دێتە سەر مەسەلەی

شۆڕشگێڕی، بەوەی شۆڕشگێر لە پێناوی ئەو باوەڕ و ئایدیالە شۆڕشگێڕانەیەی کە کاری بۆ دەکا، ئامادەیە جەستە و بوونی خۆی لە پێناویدا بکاتە قوربانی، شۆڕشگێڕ لە باوەڕبوونی قووڵی بەئایدۆلۆژیا لە لایەکەوە و کامڵبوونی هەموو پاساوە خودییەکانی بۆ گۆڕینی واقیعێک کە بەپێوەرە شۆڕشگێڕانەکان، واقیعێکی ناهاوسەنگ و ناگزوورە، ئەو دێت و بێباک لە مردن و سزادان لە لایەن دەسەڵاتەوە، بێباک لە ژیان و مردن، پێشبڕکێ لەگەڵ برادەرەکانیدا دەکات بۆ ئەنجامدانی کاری گەورە، شۆڕشگێڕ چەندێک ئاستی جۆشسەندن و تاودانی دەروونی زێدەتر بێ ئەوەندە بەگوڕوتین و هێزێکی شاراوەوە بەرگەی برسێتی و ترس و ئازاری جەستە دەبێتەوە .

عاشقبوون لە لای شۆڕشگێڕ، ژیانێکی بەردەوامە لەو مانایانەی خەون بەداهاتوویەک دێتە کایەوە کە یەکسانی و دادپەروەری باڵ بەسەریدا دەکێشێ، سەیر نییە بەهاکانی سۆفیگەری و شۆڕشگێڕی لە زۆر قۆناغی مێژوویدا تێکەڵ بەیەک بوونە .

بەشی چوارەم تەرخانکراوە بۆ شیعری کلاسیکی کوردی لەوانە "پێکهاتی ئاستەکانی دەلالەت و تەکنیک لە شیعری "نەمردم من "ی نالی" و "گومان و بوون وەک رەگەزێکی تێکدەر لە نێوان جەستەی ئامادە و جەستەی عەدەمیدا لە لای مەحوی" و "بنیات و دەورەکانی کرداری پێت پیتێن لە شیعری حاجی قادری کۆیی" و "بنیاتە زمانەوانییەکانی بەهای دەنگ لە دەقێکی مەولەوی" و .... هتد .

بەشی پێنجەم لە شیعری نوێی کوردی دەکۆڵێتەوە لەسەردەمی گۆرانەوە تا ئێستا.

بەشی شەشەم و کۆتایی تیۆری بنیاتی شاراوە لەسەر چیرۆک و رۆمانی کوردی و فۆلکلۆری کوردییە.

سەرچاوە:

تیۆری بنیاتی شاراوە

نووسینی: نەجات حەمید ئەحمەد

بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس – هەولێر ٢٠٠٨